

Ивана В. Јосимовић
Хемијско-прехранбена и текстилна школа
„Урош Предић“, Зрењанин
ivamiokovic@gmail.com

ISSN 2217-7221
eISSN 2217-8546
УДК 811.163.41'367.622
УДК 821.163.41.09 Venclović
оригинални стручни рад

ИМЕНИЧКЕ СЛОЖЕНИЦЕ У СПИСИМА ГАВРИЛА СТЕФАНОВИЋА ВЕНЦЛОВИЋА¹

САЖЕТАК: У раду се анализирају именичке сложенице у списима Гаврила Стефановића Венцловића. Лексички материјал је прикупљен из списка *Црни биво у срцу* који је приредио Милорад Павић, а издала Просвета 1996. године у Београду.

Кључне речи: сложенице, српскословенски језик, народни језик

1. УВОД

Предмет овога рада биће уочавање фреквентности сложеница, а циљ формирање речника и анализа сложеница у списима Гаврила Стефановића Венцловића, према издању Венцловић 1996.

У наведеном издању јављају се жанрови² и књижевне врсте у којима доминира народни језик у извесној мери прожет и црквенословенским елементима:

1. беседе (бес.), (стр. 250–251; 303–354; 449–450; 457–458; 471–472; 481–483);
2. легенде (лег.), (стр. 177–190; 194–196; 201–203; 207, 252–254; 276–286; 487–489; 507–511);
3. приче (пр.), (стр. 204; 208; 254–265; 458; 467–470; 501–505; 511–516);
4. повести (пов.), (203–204; 217–243; 265–276; 287–293);
5. плачеви (пл.), (95; 101–107; 117–120; 155–156; 294–295; 450–451; 472–473);
6. драме (др.), (411–440);
7. поуке (поу.), (453–457; 484–485; 489–490; 501; 512);

¹ Овај рад је скраћена верзија (због свога обима изостављен је речник сложеница) истоименог дипломског рада одбрањеног 2008. године на Одсеку за српски језик и лингвистику на Филозофском факултету у Новом Саду. Захваљујем се менторки проф. др Наташи Драгин на помоћи приликом израде овога рада. Такође се захваљујем проф. др Љиљани Суботић и доц. др Исидори Бјелаковић, које су биле чланови комисије.

² У том периоду развоја књижевности долази до преплитања жанрова.

8. изреке (изр.), (363–402);
9. пословице (пос.), (363–402);
10. похвале (пох.), (92–93; 128–129; 149–150; 152–156; 158; 160; 170);
11. молитве (мол.), (92; 126; 128);
12. религиозне песме (рел. пес.), (93; 138–139; 148);
13. мисаоне песме (мис. пес.), (90–91; 111);
14. здравице (здр.), (132; 519);
15. сатиричне песме (сат. пес.), (97);
16. митолошке песме (мит. пес.), (98);
17. љубавне песме (љуб. пес.), (97);
18. прозни текст с карактером апострофе (апост.), (159).

Уз сложенице које се налазе у предговорима и поговорима одређених жанрова нећемо наводити скраћенице.

У раду се нећемо задржавати на префиксираним речима, које неки граматици сматрају сложеницама. Сложеницама ћемо сматрати само оне речи које су настале спајањем двају пунозначних лексема са суфиксом или без њега. За сваку сложеницу, тј. сложенички дериват, наведен је основни облик са податком о фреквенцији, те значење и контекст у коме се она појављује. Из сваког жанра и сваке књижевне врсте наводили смо један пример одређене сложенице. Све сложенице су провераване у следећим речницима (в. списак литературе на крају рада):

1. Miklosich 1862–1865,
2. Zett 1970,
3. Даничић 1863–1864,
4. РЈАЗУ 1880–1962,
5. РСМ 1967–1976.

Нека значења сложеница су преузимана из наведених речника, док су нека, када у савременом језику није постојала адекватна реч којом би се она превела, описно образлагана. Сложенице које нису пронађене ни у једном од ових извора посебно су издвојене у анализи.

У обради је примењена Цетова класификација сложеница према граматичким категоријама њихових конститутивних делова. У даљој анализи циљ нам је одређивање како продуктивних тако и мање продуктивних основа и степена њихове учесталости. Наведене ће бити дублетне форме сложеница. Указаћемо на однос сложеница црквеног и профаног карактера.

Поштујући поделу Ивана Клајна (Клајн 2002: 33–36) према синтаксичком односу делова сложеница, грађу ћемо поделити на координативне (напоредне) и субординативне сложенице.

Обрадићемо, осим тога, и разлику у семантици сложеница које почињу истом основном, где, у зависности од другог дела и контекста, та прва основа има другачију семантику.

2. АНАЛИЗА СЛОЖЕНИЦА

У списима Гаврила Стефановића Венцловића потврђене су 133 именичке сложенице. Морфолошком анализом структуре сложеница уочено је да су оне настале спајањем двеју основа.

Изузетак је једна сложеница која има три основе (*једномлокрвсџво*). Поред тога, у двама сложеницама постоји и негација, и то у првом делу (*немилокрвсџво* и *немноџозналац*).

У Цетовој студији сложенице су подељене према граматичким категоријама њихових саставних делова у две основне категорије: I *nomen + verbum / verbum + nomen* и II *nomen + nomen I* (без суфикса или са њима). У списима су потврђени следећи типови двокоренских сложеница:

I

1. именичка + глаголска основа

бедообносилац, боговидац, богознанац, богомолац, богомољство, богонарођење, Богородица, богослов, врагометство, гласоизноша, гостоприхватница, гробораскопалац, дангуба, добротвор, домоложник, домоосталац, домоседац, душогубство, жизнодавац, житосејач, законополагање, заркулоносац, звездочатац, земљодржац, земљоздржање, земљомерац, земљорадилац, златољубац, златослов, злобој, злокобљење, злокобник, злокобство, злопадија, злопата, злоставство, злотвор, злочинац, иконоборац, иконописац, књигачаралица, коловођа, коловођење, костоломница, крвопроливање, крвотечење, летописац, људоморење, миродржител, митоузималац, митоузимач, мухтоједац, невестоводник, невестовођа, оруженосац, прељубодејство, путовођа, ратоборац, риболовац, рукоблудник, рукопрегнуће, светодржац, среброљубије, таласогрухање, танцовођа, травоберчад, чародејац, човекољубац, човекоубојица, човекоугодник, христољубац, шанцопреходник;

2. придевска + глаголска основа

благовољеније, благодарене, благодет, благослов, благословење, великодизање, великоношење, доброздржник, добропотекло, добротворене, добротворство, доброчињење, драгоноша, живописац, лепоношење, многозналац, многолежање, многопиће, многоцветије, новораслица, скоротечење, слепчовођа, староцаровање, тихоизрастлица, туђоизелица, туђоотимач;

3. заменичка + глаголска основа

самоборац, саможивац, саможивство, самоизелица, својеродица;

4. бројна + глаголска основа

двомерило, једноживац;

5. прилошка + глаголска основа

злопатење, скорописац;

6. глаголска + именичка основа

вучибатина;

II

1. именичка + именичка основа

братучед, виноград, виноградар, винокрчмар, вртоград, вртоградар, злочастије, злочестник, Цариград, Царограђанин, чиновначелник;

2. придевска + именичка основа

бистроумље, благодушије, благородије, благоутробије, благочастије, брзокоњик, великомученик, великопостник, доброкућанин, драговоља, драговољство, златноперјанац, злосрећник, милокрвство, новомесечје, православије, туђоверац, туђоземац;

3. заменичка + именичка основа

оноземац, самовољник, својавоља;

4. бројна + именичка основа

двоколица, двоножац, двообразник, једноматеричић, првосвештеник, стовраг.

Међу наведеним примерима најпродуктивније су сложенице са именичком основом у првом делу и глаголском основом у другом делу, затим оне са придевском основом у првом делу и глаголском основом у другом делу, као и оне са придевском основом у првом делу и именичком основом у другом делу. Остали типови сложеница су непродуктивни.

У првом делу сложеница, јављају се најчешће именице **зло-** (12), **бог-** (7) и **земља-** (4). Поред њих чести су и придеви **благ-** (9), **добар-** (7), **велик-** (4) и **мног-** (4). Јавља се заменица **сам-** (5). Од бројева налазимо **два-** (4), **један-** (3), **сто-** (1) и **први-** (1).

У другом делу сложеница најчешће се јавља именица **град-** (5).

Сложенице најчешће означавају човека у његовим различитим димензијама:

а) човек као носилац неке особине: **боговидац, богознанац, богомолица, беообносилац, великомученик, великопостник, вучибатина, гробораскопалац, дангуба, двообразник, доброздржник, домоложник, домоседац, заркулоносац, златноперјанац, златољубац, златослов, злокобник, злосрећник, злотвор, злочестник, злочинац, иконоборац, једноживац, једноматеричић, митоузималац, митоузимач, многозналац, немногзналац, рукоблудник, самоборац, самовољник, саможивац, самоизелица, светодржац, туђоверац, туђоизелица, туђоотимач, христољубац, човекољубац, човекоугодник;**

б) човек као носилац одређеног занимања: **богослов, брзокоњик, виноградар, винокрчмар, вртоградар, гласоизноша, живописац, житосејач,**

звездочатац, земљомерац, земљорадилац, иконописац, књигачаралица, летописац, оруженосац, првосвештеник, ратоборац, риболовац, скорописац, травоберчад, шансопреходник;

в) социјални статус и улога: **доброкућанин, земљодржац, коловођа, миродржитељ, путовођа, својеродица;**

Поред ових значења поменућемо и сложеницу којом се одређује појам везан за Бога: **жизнодавац.**

Једна сложеница означава анђеле: **чиноначелник.**

Сложенице које се односе на зле духове су: **људоморење, стовраг, чло-векоубојица, штеточињење.**

У групи речи које означавају *живо* (+) суфикс **-ац** срећемо у највећем броју примера (34). Продуктивни су и суфикси: **-ник** (14) и **-ица** (9).

Мањи број сложеница означава друге опште појмове: **богомолство, виноград, вртоград, гостоприхватница, двомерило, костоломница, православије, Цариград.**

Као дублетне форме сложеница јављају се: **благослов и благословење, добротворење и добротворство, злопата и злопатење, крвопроливање и крвотечење, митоузималац и митоузимач те невестоводник и невестовођа.** У већини примера постоји разлика у суфиксима који се додају на исту сложеничку основу:

а) суфикси **-Љ** и **-је** се јављају у речима **благослов** и **благословење;**

б) суфикси **-је** и **-ство** се јављају у речима **добротворење** и **добротворство;**

в) суфикси **-а** и **-је** се јављају у речима **злопата** и **злопатење;**

г) суфикси **-лац** и **-ач** се јављају у речима **митоузималац** и **митоузимач;**

д) суфикси **-ник** и **-ја** се јављају у речима **невестоводник** и **невестовођа.**

У једном случају присутна је разлика у основи другог сложеничког дела: **крвопроливање** и **крвотечење.**

У списима Гаврила Стефановића Венцловића, поред сложеница црквеног карактера, у великој мери су присутне и сложенице које имају профано значење. Међу првима су најчешће оне које почињу придевом **благ-** и именицом **бог-** и које је Венцловић употребљавао да би изразио похвално значење и позитиван човеков однос према Богу (**благодарење, благодет, благословење, боговидац, богознанац, богомолство, богослов**). Као супротност овим сложеницама јављају се оне које почињу основном **зло-**, која има негативну семантику, а односе се на особе и особине које су изазване или узроковане злом или неповољним околностима (**злокобство, злопата, злопатење, злосрећник, злотвор, злочестник, злочинац**).

Поштујући Клајнову поделу (Клајн 2002: 33–36) сложеница према синтаксичком односу њихових делова, у списима региструјемо субординативне сложенице у оквиру којих се разликују две скупине:

- а) одредбене сложенице (**бистроумље**, **драговоља**, **великомученик**);
 б) рекцијске сложенице (**боговидац**, **христољубац**, **човекољубац**).

Координативни тип сложенице пак није потврђен.

Истраживали смо и то да ли постоји разлика у семантици сложеница које почињу истом основом, где у зависности од другог дела и контекста та прва основа има другачију семантику. Утврдили смо да та разлика постоји у следећим случајевима:

а) у речима које почињу са **велико-**: **великомученик** носи значење 'онај који је веома пострадао', а **великопостник** 'онај који строго пости';

б) у речима које почињу са **добро-**: **доброкућанин** носи значење 'добар домаћин', а **доброздржник** 'онај који је веома издржљив';

в) у речима које почињу са **домо-**: **домоосталац** значи 'онај који остаје у кући', а **домоложник** 'онај који чини инцест у кући'. У првој сложеници **дом** значи 'кућа', а у другој 'укућанин';

г) у речима које почињу са **злато-**: **златољубац** носи значење 'онај који је грамзив, похлепан за златом', а **златослов** 'онај који лепо говори';

д) у речима које почињу са **зло-**: **злотвор** значи 'онај који некоме жели или чини зло', а **злосрећник** 'онај који је зле среће, који нема среће, несрећник';

ђ) у речима које почињу са **само-**: **самоборац** носи значење 'онај који се сам бори', а **самовољник** 'онај који је непослушан';

е) у речима које почињу са **туђо-**: **туђоземац** носи значење 'онај који је из туђе земље, странац', а **туђоотимач** 'онај који отима од других'.

У списима Гаврила Стефановића Венцловића јавља се велик број сложенница (77) које немају потврду ни у једном од консултованих речника: **бедообносилац**, **благословење**, **богознанац**, **богонарођење**, **великокодизање**, **великоношење**, **великопостник**, **винокрчмар**, **врагометство**, **гласоизноша**, **гостоприхватница**, **гробораскопалац**, **двомерило**, **двообразник**, **доброздржник**, **доброкућанин**, **добропотекло**, **доброчињење**, **домоложник**, **домоосталац**, **драговоља**, **драгоноша**, **душогубство**, **житосејач**, **законополагање**, **заркулоносац**, **земљоздржање**, **земљорадилац**, **златноперјанац**, **злокобство**, **злопадија**, **злоставство**, **злочестник**, **једноживац**, **једноматеричић**, **једномилокрвство**, **књигачаралица**, **коловођење**, **костоломница**, **крвопроливање**, **крвотечење**, **лепоношење**, **милокрвство**, **митоузималац**, **митоузимач**, **многолежање**, **многопиће**, **многоцветије**, **мухтоједац**, **невестоводник**, **невестовођа**, **немилокрвство**, **немногозналац**, **ништокапа**, **новомесечје**, **новораслица**, **прељубодејство**, **путовођа**, **рукоблудник**, **рукопрегнуће**, **самовољник**, **самоизелица**, **својавоља**, **својеродица**, **скоротечење**, **староцаровање**, **стовраг**, **таласогрухање**, **танцовођа**, **тихоизрастлица**, **травоберчад**, **туђоверац**, **туђоземац**, **туђоизелица**, **туђоотимач**, **шанцопреходник**, **штеточињење**.

Међу сложеницама које нису потврђене ни у једном од консултованих речника вероватно се јављају и прави хапакси. У појединим случајевима, међу-

тим, јављају се и оне створене у духу постојећих творбених модела (**великоношење** : **лепоношење**; **доброчињење** : **штеточињење**; **драговоља** : **својавоља**; **самоизелица** : **туђоизелица**; **путовођа** : **танцовођа**).

У Речнику Матице српске забележили смо 44 сложенице: **благодарене, благодет, благослов, богомољство, Богородица, богослов, братучед, брзокоњик, великомученик, виноград, виноградар, вртоград, вуцибатина, дангуба, двоколица, двоножац, добротвор, живописац, звездочатац, земљодржац, златољубац, злокобник, злопата, злопатење, злосрећник, злотвор, злочинац, иконоборац, иконописац, коловођа, летописац, мимоходац, многозналац, новораслица, првосвештеник, путовођа, ратоборац, риболовац, саможивац, саможивство, скорописац, слепчовођа, танцовођа, туђоземац.**

Све сложенице које су забележене у Речнику Матице српске немају никакву лексикографску одредницу. Већину сложеница можемо сматрати живим делом система нашег језика. У случају једне сложенице пак уочена је разлика у семантици. Наиме, у Речнику Матице српске (1967: 235) реч богомољство има значење „особина онога који се моли Богу, побожност“, а код Венцловића је налазимо у значењу верског обреда, молитве.

3. ЗАКЉУЧАК

Венцловићев језик обилује сложеницама, што је и једна од одлика стила овог аутора.

Најзаступљеније сложенице у списима су: **Богородица** (46), **Цариград** (41), **виноград** (32) и **злотвор** (16).

Од укупно 133 сложенице, 51 сложеница се налази у беседама, затим 23 у легендама, 22 у повестима, 19 у плачевима и 18 у причама.

Три сложенице се јављају у више жанрова. То су **злотвор, Богородица** и **виноград**.

Злотвор се јавља у осам жанрова: беседама, легендама, повестима, причама, здравицама, религиозним песмама, молитвама и плачевима.

Богородица се јавља у седам жанрова: беседама, легендама, причама, повестима, религиозним песмама, молитвама и похвалама.

Виноград се јавља у шест жанрова: беседама, легендама, похвалама, плачевима, причама и драмама.

Будући да велики број лексема (више од 50%) није потврђен у консултованим речницима, можемо претпоставити да их је саставио сам Венцловић. Позната нам је чињеница да је Венцловић био преводилац, па вероватно одатле потиче коришћење сложеница у оволиком броју.

У Венцловићевим списима упадљиве су сложенице профаног карактера (нпр. **мухтоједац, самоизелица, туђоизелица**). Њихова семантика им даје световни карактер, што обезбеђује већу разумљивост Венцловићевим слушаоцима.

Највећи број сложеница забележен је у беседама, што показује да се ни у жанру говорног језика овај аутор не одриче црквенословенског израза. Ово истраживање је потврдило да су сложенице које су представљале обележје високог стила имале посебно место у ауторовом језику.

Венцловић је био, као што се види, веома вредан и даровит писац. Његова даровитост се огледа у томе што се наизменично служио двама језицима: српскословенским и народним. Употреба народног језика му је обезбедила значајно место у историји књижевности и поређења са Доситејем и Вуком.

ЛИТЕРАТУРА

- Баракo, Татјана. 1999–2001. „Прилог проучавању сложеница у српскословенском језику“. *Прилози проучавања језика* 30–32: 71–76.
- Белић, Александар. 1931. *Српски језик (образовање речи – сложенице и суфикси)*, Београд: Литографија Коста М. Бојковић.
- Бјелаковић, Исидора. 2012. „Именичке сложенице у предстандардној фази развоја српског језика (географска терминологија)“. *Зборник радова са четврте међународне научне конференције Комисије за њиворбу речи при Међународном комитету славистиа*. Београд: Филолошки факултет. 469–484.
- Венцловић Стефановић, Гаврило. 1996. *Црни биво у срцу*, Избор, предговор и редакција Милорад Павић, Београд: Просвета.
- Вукићевић, Душанка. 1995. „Именичке сложенице у савременом српском књижевном језику“. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* 38/1:127–174.
- Грковић Мејџор, Јасмина. 1999. „О приступу испитивању сложеница у српскословенском језику“. *Тирилске рукописне књиџе Библиотеке Мајице српске, Акајистиа, сџихологије, боџородичници VII*: 178–188.
- Грковић Мејџор, Јасмина. 2001. *Питања из сџарословенске синтаксе и лексике*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Даничић, Ђуро. 1863–1864. *Рјечник из књижевних сџарина српских I–III*. У Биограду: У државној штампарији.
- Драгин, Наташа, Штасни, Гордана. 2008. „Један пример симбиозе црквенословенског и савременог српског језичког израза“. *Ријеч. Часопис за славенску филологију*. год. 14. св. 2. Ријека: Хрватско филолошко друштво. 14–28.
- Ивић, Павле. 1998. *Прељед историје српског језика*. Сремски Карловци; Нови Сад: Издавачка књиџарница Зорана Стојановића.
- Клајн, Иван. 2002. *Творба речи у савременом српском језику*. Прва књиџа. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Миклосич, Fr. 1862–1865. *Lexicon paleoslovenico-graeco-latinum*. Vindobonae.

- Недељков, Љиљана, Шкорић Катица. 1997. „Прилог проучавању српскословенских сложеница“. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 40/2: 193–200.
- Речник српскохрватскога књижевног језика*. 1967–1976, I–VI, Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска.
- Рјечник хрватскога или српскога језика*. 1880–1962, I–XVIII, 1880–1962. Загреб: Југословенска академија знаности и умјетности.
- Robert Zett, R. 1970. *Beiträge zur Geschichte der Nominalcomposita im Serbokroatischen*. Böhlau Verlag Köln Wien.
- Стевановић, Михаило. 1986. *Савремени српскохрватски језик, књига I* (увод, фонетика, морфологија), Београд: Народна књига.
- Унбегаун, Борис. 1995. *Почеци књижевног језика код Срба*. Београд: Вукова задужбина; Нови Сад: Матица српска.

Ivana V. Josimović

COMPOUND NOUNS IN THE WRITTEN DOCUMENTS
OF GAVRILO STEFANOVIĆ VENCLOVIĆ

Summary

In this paper compound nouns have been analyzed in the written documents of Gavriilo Stefanović Venclović.

Lexical material was collected from the written document *Crni bivo u srcu – Black buffalo at heart*, prepared by Milorad Pavić, and published by Prosveta, in 1996, in Belgrade.

Key words: compound, Serbian Church Slavonic, Serbian dialect.